

рело оперативної інформації (за його згодою) може бути передано на зв'язок працівнику внутрішньої безпеки.

**Висновки.** Таким чином, для забезпечення якісного функціонування оперативної діяльності підрозділів внутрішньої безпеки їхнє інформаційно-аналітичне забезпечення та використання оперативних обліків повинно здійснюватися незалежно, із заборонаю доступу інших структур.

Слід зазначити, що, як свідчить практичний досвід,

закритість обліків оперативно-розшукової діяльності підрозділів ВБ відіграє загалом позитивну роль, що дозволяє отримати якісні результати оперативної розробки і забезпечити збереження отриманої інформації. Особливо це стосується діяльності, пов'язаної із взаємодією з особами, що перебувають на зв'язку в підрозділах ВБ. Повне шифрування базових даних вказаних осіб є обов'язковою умовою забезпечення їхньої безпеки і результативності їхньої діяльності.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про оперативно-розшукову діяльність: Закон України № 2135-XII від 18.02.1992 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2135-12>.

УДК 343.125(477)

## СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, НЕ ПОВ'ЯЗАНИХ ІЗ ПОЗБАВЛЕННЯМ ВОЛІ, В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

### STRUCTURAL ANALYSIS OF THE FORMATION AND DEVELOPMENT OF PREVENTIVE MEASURES NOT RELATED TO IMPRISONMENT IN THE CRIMINAL PROCESS UKRAINE

Петров О.С.,

ад'юнк

Харківського національного університету внутрішніх справ

Визнання Української держави правовою на сьогодні належить розглядати не як реальність, а як одну з першочергових задач, яка ще знаходиться на стадії вирішення в ході реформування існуючих правових інститутів. При цьому основну увагу слід звернути саме на необхідність захисту прав людини від безпідставного втручання органів державної влади та посадових осіб у приватне життя. Суспільство довірило державі боротьбу із самим небезпечним видом девіантної поведінки – злочинністю. Одним із методів функціонування державних органів є примус.

**Ключові слова:** генезис, запобіжні заходи, права людини, застава, особиста порука, КПК України.

Признание Украинского государства правовым в настоящее время следует рассматривать не как реальность, а как одну из первоочередных задач, которая еще находится в стадии решения в ходе реформирования существующих правовых институтов. При этом основное внимание следует обратить именно на необходимость защиты прав человека от необоснованного вмешательства органов государственной власти и должностных лиц в частную жизнь. Общество доверило государству борьбу с самым опасным видом девиантного поведения – преступностью. Одним из методов функционирования государственных органов является принуждение.

**Ключевые слова:** генезис, меры пресечения, права человека, залог, личное поручительство, УПК Украины.

Legal recognition of Ukrainian state today should be seen not as a reality but as one of the priority tasks that are in the process solution during reforming existing legal institutions. Thus, the focus should be paid is the need to protect human rights against arbitrary interference by public authorities and officials in private life. Society has entrusted the state to fight the most dangerous kind of deviant behavior – crime. One method of functioning of state bodies is coercion.

**Key words:** genesis, precautions, human rights, mortgage, personal guarantee, Criminal Procedural Code of Ukraine.

**Постановка проблеми.** У теперішній час на території України втілюються передові реформи в різноманітних галузях права. Зокрема, увага суспільства найбільш прикута до реформ, що стосуються позитивних змін, які кожний громадянин країни зможе відчувати на собі. За допомогою ЗМІ, Інтернету та соціальних мереж громадяни стали більш активними в прагненні удосконалення існуючих правових систем та інститутів. Актуальні питання застосування запобіжних заходів у кримінальному процесі також не обділені увагою активної частини суспільства, яка намагається брати участь або контролювати в резонансних кримінальних провадженнях, особливо на стадії застосування запобіжних заходів.

**Аналіз останніх досліджень.** Вивченню питань, пов'язаних із застосуванням запобіжних заходів, приділяли увагу у своїх дослідженнях такі науковці, як С.А. Бояров, Г.І. Глобенко, А.Л. Даль, Т.В. Карпова, В.В. Назаров, М.В. Пешков, В.І. Фаринник, О.О. Юхно та інші. Але незважаючи на той факт, що в їх дослідженнях містяться цінні наукові ідеї, висновки і рекомендації, деякі аспекти застосування запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, не були порушені, а тому підлягають структурному аналізу та потребують більш теоретичного та практичного вдосконалення.

**Метою статті** є визначення системних особливостей дефініції становлення та розвитку неізоляційних запобіжних заходів, а також проведення структурного аналізу правового регулювання даних запобіжних заходів відповідно до законодавства України в різні періоди її існування.

**Виклад основного матеріалу.** Деякі правові інститути походять із далекого минулого нашого народу. Це має пряме відношення і до інституту запобіжних заходів. Діюча система запобіжних заходів України сприйняла багато із практики європейських держав.

І.Я. Фойницький пропонує періодизацію розвитку кримінального судочинства: перший період – IX–XI сторіччя; другий період – XI–XII сторіччя; третій період – XIII–XVI; четвертий – XVI–XVIII; п'ятий період – XVIII–XIX та шостий період 1864–1917 роки [1, с. 156–215].

Розглянемо дану періодизацію відносно саме інституту запобіжних заходів, що не пов'язані з позбавленням волі. Так, протягом першого та другого періоду не виявлено жодного факту застосування запобіжного заходу, що не пов'язаний із позбавленням волі. Однак вже на початку третього періоду можна зустріти прообраз запобіжного заходу у вигляді особистої поруки. Так, родова громада несла відповідальність за члена свого суспільства в разі

вчинення останнім злочину, а в подальшому дана відповідальність стала перекладатись на заможних осіб громади.

Слід відзначити, що в даний період у республікансько-му Римі в якості запобіжних заходів також застосовувалась порука, та на поруки можна було брати будь кого, в тому числі і раба. В імператорський період широко застосовувалась порука у вигляді права двох солдат постійного нагляду за осудженим. Найбільш небезпечних підозрюваних сковували рука об руку із солдатом [2, с. 64].

*Четвертий період.* Під час дії Судебнику 1497 р. та 1550 р. із запобіжних заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, існувала лише порука, та застосовувалась вона лише за чолобитною, а не за ініціативою органів державної влади. Та слід зазначити той факт, що особи, які виступали поручителями, були зобов'язані відповідати своєю «головою» перед державою за особу, яку беруть на поруки. Так, відповідно до Судебнику 1497 р.: «І на нас, поручителів, позов весь сповна, а пеня – що великий государ вкаже», «та наші голови поручителів замість його голови» [3, с. 32].

Дослідження четвертого, умовно визначеного нами періоду доцільно почати із Соборного уложення 1649 р. Злочин за Соборним уложенням визначався як суспільне зло, а покарання – як кара за вчинене. Запобіжні заходи, що не пов'язані з позбавленням волі, поступаються триманням під вартою.

Петро I посилив державну владу в кримінальному процесі та ліквідував інститут запобіжних заходів, що існував раніше. Був скасований майновий характер для поруки, відповідальність наступала виключно «головою». Основним запобіжним заходом виступає тримання під вартою.

Під час правління Катерини II із трактату Ч. Беккарія «Про злочин та покарання» 1764 р. [4] в Росії запозичили та відобразили у відомому Наказі Катерини II від 30.07.1767 р., а потім у Статуті 1782 р. приблизний перелік доказів, що достатньо для застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою підозрюваної особи. Пізніше даний перелік доказів був застосований у Кримінально-процесуальному кодексі України (в ред. 1960 року).

Слід зазначити, що протягом третього та четвертого періоду відсутня чітка система та конкретні вказівки щодо їх застосування. А із запобіжних заходів, не пов'язаних із триманням під вартою, мало місце лише застосування запобіжного заходу у вигляді особистої поруки.

*П'ятий період.* У зв'язку з введенням в дію Зводу законів 1832 р. запобіжні заходи розглядаються як окремий інститут. Система запобіжних заходів, передбачених Зводом законів (1832 р. та 1857 р.), включала в себе такі заходи: тримання під вартою, домашній арешт, поліцейський нагляд та віддача на поруки. Обрання запобіжного заходу залежало від ступеню тяжкості злочину, доказів та звання обвинуваченого. Та слід зазначити, що основним запобіжним заходом виступає саме тримання під вартою. Поліцейський нагляд не застосовувався, а домашній арешт, що передбачав цілодобове знаходження поліцейського в помешканні, застосовувався доволі рідко. Із заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, як і в минулих періодах, застосовується особиста порука. Та на даному етапі з'являються «професійні» поручителі, що здійснюють свою діяльність на оплатній основі.

Вагоме значення для кримінального процесу має судово-реформа 1860 року, коли був введений інститут судових слідчих. Застосування всіх запобіжних заходів, окрім короткострокового затримання, було вилучено з компетенції поліції та стало прерогативою слідчих, що відносились до судової влади [5].

*Шостий період.* Досліджуючи шостий період, необхідно зупинитися на Статуті кримінального судочинства 1864 р., який остаточно відокремив судову владу від виконавчої.

Система запобіжних заходів із прийняттям Статуту кримінального судочинства 1864 р. доповнилась двома видами запобіжних заходів, що не пов'язані з триманням під вартою, а саме позбавленням виду на проживання та заставою.

Таким чином, система запобіжних заходів згідно із Статутом кримінального судочинства виглядала таким чином:

- 1) відібрання виду на проживання особи або зобов'язання її підпискою про явку до слідства без права залишення місця проживання (п. ст. 416 СКК);
- 2) віддання під особливий нагляд поліції (п. 2. ст. 416 СКК);
- 3) віддача на поруки (п. 3. ст. 416, ст. 422, ст. 424, ст. 425, ст. 426 СКК);
- 4) застава (п. 4 ст. 416, ст. 423, ст. 424, ст. 425, ст. 426, ст. 427 СКК);
- 5) домашній арешт (п. 5 ст. 416, ст. 428 СКК);
- 6) взяття під варту (п. 6 ст. 416, ст. 417, ст. 418, ст. 419, ст. 430 СКК) [6].

Процесуалісти того часу систематизували запобіжні заходи за різними критеріями. Однією з таких систем є триступенева система запобіжних заходів, запроваджена С.І. Вікторським, в основу класифікації якого закладається ступінь позбавлення різного роду прав під час реалізації кримінального покарання. По відношенню до підозрюваного, якому передбачалось покарання у вигляді тюрми або фортеці без позбавлення прав чи майна, застосовувався один із запобіжних заходів: відібрання виду на проживання особи або зобов'язання її підпискою про явку до слідства без права залишення місця проживання; віддання під особливий нагляд поліції; віддача на поруки. Тобто по відношенню до підозрюваного, якому передбачалось покарання у вигляді тюрми або фортеці без позбавлення прав чи майна, застосовувались запобіжні заходи, що не пов'язані з триманням під вартою. По відношенню до підозрюваного, якому передбачалось покарання у вигляді тюрми з позбавленням деяких прав та майна, застосовувався один із запобіжних заходів першої групи з додаванням застави. Отже, застосовувались вже декілька запобіжних заходів та лише не пов'язані з триманням під вартою. Лише на третій ступені міг бути застосований будь-який запобіжний захід із вищеперерахованих із додаванням запобіжних заходів, що пов'язані з позбавленням волі, зокрема домашній арешт та взяття під варту [7, с. 309].

Незважаючи на той факт, що на даному етапі вже існував вичерпний перелік запобіжних заходів, законодавством передбачалась можливість у деяких випадках не застосовувати до підозрюваного жодного із запобіжних заходів. Необхідно зазначити, що окрім загальної системи запобіжних заходів, застосовувались й особливі заходи, такі як: передача малолітнього та неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, інших благодійних осіб, а по відношенню до військово-службовців – під нагляд керівництва [6].

Досягаючи законодавчо закріплених цілей, будь-який правовий інститут має виключне юридичне значення, підкреслюючи тим самим свою правову та соціальну цінність.

Значення запобіжних заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, полягає в певних аспектах:

1) правильне, своєчасне та раціональне їх застосування дозволяє отримати найбільш суспільно корисний результат. Цілеспрямованим застосуванням запобіжних заходів, що не пов'язані з триманням під вартою, суспільство отримує всебічне та об'єктивне досудове розслідування та прийняття по ньому справедливих рішень. Уповноваженими органами в необхідних випадках за допомогою застосування запобіжних заходів втілюється корекція поведінки підозрюваного або обвинуваченого;

2) окремим значенням запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, вважаємо, є запобіган-

ня вчинення підозрюваним, обвинуваченим інших протиправних дій, адже запобіжні заходи – це, насамперед, державний примус, який за допомогою морально-психологічного впливу виступає як превенція;

3) необхідність існування інституту запобіжних заходів проявляється в досягненні задач кримінального судочинства, оскільки цілі застосування запобіжних заходів мають прямий зв'язок із призначенням кримінального судочинства, а саме: захист прав та законних інтересів осіб від злочинних посягань, захист особистості від незаконного та безпідставного порушення її прав та свобод;

4) запобіжні заходи, що не пов'язані з позбавленням волі, мають виховний характер. Сам факт існування правового інституту запобіжних заходів, можливість його практичного застосування до підозрюваного або обвинуваченого, що не бажають виконувати свої процесуальні обов'язки, стимулюють подальшу відмову від порушення законних приписів. Безумовно, виховний вплив запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, проявляється не автоматично. Слідчий суддя, суд, оголошуючи підозрюваному про застосування запобіжного заходу, зобов'язується дати йому відповідні настанови, попередити про недопустимість неналежної поведінки та наслідків такої поведінки. На практиці відомо багато випадків, коли подібні настанови впливали на підозрюваного, що в подальшому попереджувало повторне вчинення злочину. Застосування запобіжних заходів до осіб, що порушили вимоги чинного законодавства, сприятливо впливають на їх волю, свідомість, емоції та поведінку, спонукаючи до критичної оцінки своїх дій та переконуючи в тому, що неможливо протидіяти встановленим державою правилам поведінки, а тим паче порушувати їх. Обґрунтоване та справедливе застосування запобіжних заходів до підозрюваного ще на етапі досудового розслідування допомагає змінити його психологію, погляди на державну владу, впровадити у свідомість моральні принципи. Саме цим запобіжні заходи становлять цінність не тільки для суспільства в цілому, а і для самих осіб, до яких застосовуються. Особи, яким притаманна негативна поведінка, легко піддаються шкідливому впливу та часто не можуть самостій-

но стримувати себе від негативних поступків. А тому вони потребують зовнішніх дисциплінуючих заходів;

5) своєчасне та повне застосування запобіжних заходів демонструє кожному, що будь-яке суспільно небезпечне діяння прискікається державою, суспільством та сприяє підтриманню принципу невідворотності покарання у свідомості людей, які в силу різних причин можуть опинитися залученими до вчинення злочину. Інститут запобіжних заходів передбачає можливість залучення громадян (ст. 180 КПК України – особиста порука) до участі в забезпеченні необхідної поведінки кримінально-відповідальних осіб під час розслідування кримінального провадження, що має вагомий вплив на формування, укріплення та розвиток правосвідомості громадян країни [8];

6) визначене юридичне та соціальне значення набувають запобіжні заходи, що не пов'язані з позбавленням волі, в умовах політики держави, яка спрямована на формування правової держави та укріплення законності, що вказує на застосування запобіжних заходів, що не пов'язані з позбавленням волі, а запобіжні заходи у вигляді тримання під вартою повинні застосовуватись тільки як крайній захід.

**Висновки.** Отже, запобіжні заходи, що не пов'язані з позбавленням волі, – це соціально обумовлений, об'єктивно необхідний правовий інститут кримінального процесуального права, а тому потреба в ньому виступає в якості соціальної цінності даної норми права. Той факт, що дані кримінальні процесуальні заходи мають законодавче закріплення, які беруть свій початок ще з XIII сторіччя, підкреслює їх необхідність та цінність. Вищевказані цілі, функції, значення інституту запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, дають підстави визнавати їх соціально цінними.

Тобто соціальна цінність запобіжних заходів, не пов'язаних із позбавленням волі, з одного боку, втілює достовірне відображення об'єктивних потреб соціального життя в галузі кримінального судочинства, а з іншого боку, полягає в тому, що запобіжні заходи даної категорії є потужним фактором, визначаючим напрямок кримінального процесуального права країни.

#### СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Фойницкий И.Я. Курс уголовного судопроизводства / И.Я. Фойницкий. – Санкт-Петербург, 1996. – 397 с.
2. Люблинский П.И. Свобода личности в уголовном процессе: Меры, обеспечивающие неуклонение обвиняемого от правосудия / П.И. Люблинский. – Санкт-Петербург: Сенатская типография, 1906. – 711 с.
3. Кистяковский А.О. О пресечении обвиняемому способов уклонения от следствия и суда / А.О. Кистяковский Санкт-Петербург: Судебн. вестник, 1868. – 196 с.
4. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях / Пер. с ит. Ю.М. Юмашева. – Москва: Междунар. отношения, 2000. – 240 с.
5. Судебная реформа Александра II // Википедия: своб. Энциклопедия [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B0%D1%8F\\_%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0\\_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0\\_II](https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5%D0%B1%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D1%84%D0%BE%D1%80%D0%BC%D0%B0_%D0%90%D0%BB%D0%B5%D0%BA%D1%81%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D1%80%D0%B0_II).
6. РОССИЙСКОЕ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВО X–XX ВЕКОВ. Судебная реформа. Том 8. Устав уголовного судопроизводства [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://lib.uni-dubna.ru/search/files/sud\\_ustav/ustav\\_ug\\_sud.htm](http://lib.uni-dubna.ru/search/files/sud_ustav/ustav_ug_sud.htm).
7. Викторский С.И. Русский уголовный процесс / С.И. Викторский. Изд. 2-е. – Москва, 1912. – 438 с.
8. Кримінальний процесуальний кодекс України: закон України від 13.04.2012 № 4651-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4651-17/page7>.